

Jerzy Wiatr

Politička kriza koja je zahvatila socijalističku Poljsku 1980. godine događaj je što ima veliko značenje na njezin daljnji razvoj. Ta kriza ima, također, međunarodne posljedice i snažno je zaokupljala pažnju međunarodnog javnog mnijenja. Činjenice koje su uzrokovale krizu dobro su poznate i nema potrebe da se kronološki nabrajaju. Međutim, svoja razmatranja želim usmjeriti na uzroke krize, na politološku analizu njezina toka i posljedice, te na razvrstavanje najvažnijih pravaca političkih promjena, koje su u Poljskoj dobile ime »političke obnove«, a čiji je zajednički nazivnik težnja za kompleksnom reformom političkih, privrednih i društvenih institucija, za promjenom stila rukovođenja i upravljanja, za mijenjanjem običaja. Polazeći na taj način sadašnjim razmatranjima svjestan sam da promjene započete 1980. godine nisu završene. Sljedeći mjeseci i godine unijet će nove elemente. Ipak, 1980. godina, kao kulminacija krize, koja je nastajala odavno, i kao godina kada je ta kriza bar djelomično riješena putem kompromisa i usuglašavanja, zahtijeva posebnu analizu.

Uzroci krize

Poljsku krizu možemo razmatrati s različitih aspekata, polazeći od analize njezinih uzroka. Možemo ukazati na neposredne uzroke, a to su nagomilane privredne poteškoće i sve veća birokratizacija aparata vlasti. Možemo ići i dalje, tražeći povod tih pojava upravo u načinu rješavanja prethodnih društveno-političkih kriza osobito 1956. i 1970. godine. Taj povijesni pogled je posve opravdan. Da bi bio potpun, moramo se osvrnuti još dalje u prošlost, na rezultate političkog pokreta u Poljskoj 1948-1949. godine i odgovoriti na pitanje koliko kasnija povijest poljskoga političkog sistema, prema krizi i napetosti, vuče korijene iz do kraja nerazriješenih posljedica tog preokreta.

U političkoj klimi 1948. godine, koja je nastala zbog poznate odluke Informbiroa komunističkih i radničkih partija u pogledu Jugoslavije u lipnju te godine, nastupio je dubok i posljedicama tragičan politički preokret u Poljskoj. Na sjednicama CK Poljske radničke partije u srpnju, kolovozu i rujnu 1948. godine izvršen je principijelan raskid s dotadašnjom linijom partije, koja je tada nazvana »desničarsko-nacionalistička frakcija«, i otvoren je put za procese prenošenja na poljsko tlo institucionalnih rješenja i prakse koji su bili karakteristični za sistem kasnije poznat kao »sistem kulta ličnosti«. Pratile su ih političke represije, koje su slijedećih godina pogodile mnoge rukovodioce poljskoga radničkog pokreta, pa čak i bivšega generalnog sekretara Poljske radničke partije (1943-1948. godine) Wladysława Gomulku. U uvjetima kampanje protiv »desničarsko-nacionalističke frakcije«, ujedinjenje poljskoga radničkog pokreta 15. prosinca 1948. godine, na I kongresu PURP-a, proteklo je pod snažnim utjecajem dogmatско-сектаških tendencija, što se posebno ogledalo u negativnom odnosu prema ideološkim dostignućima Poljske socijalističke partije i prema dostignućima onog dijela Poljske radničke partije koji je u vrijeme hitlerovske okupacije u Poljskoj stvarao i uvodio u život ideju o poljskom putu u socijalizam.¹

Borba protiv »desničarsko-nacionalističke frakcije« bila je usmjerena prije svega na ova programska pitanja:

1. Odbacivala je teoriju poljskog modela socijalizma u korist mišljenja da socijalističke promjene u Poljskoj moraju biti rezultat onih univerzalnih zakonitosti koje su se već pojavile u izgradnji socijalizma u SSSR-u.

2. Odbacivala je koncepciju jedinstva radničkog pokreta kao sinteze svih vrijednosti komunističkih i socijalističkih sadržaja tog pokreta u korist jedinstva koje dolazi iz prevladavanja tih tradicija i prihvaćanja kao ideološke osnove ujedinjene partije, one verzije marksizma-lenjinizma prihvaćene u međunarodnom radničkom pokretu u vrijeme kad je J. V. Staljin bio na rukovodećem položaju u SSSR-u.

3. Odbacivala je koncepciju postepenog ravnomjernog razvoja, karakterističnog za poljsku privredu u prvim poslijeratnim godinama, u korist strategije ubrzane, forsirane industrijalizacije i kolektivizacije poljoprivrede.

4. Odbacivala je prije realiziranu koncepciju širokog nacionalnog jedinstva u korist sektaške politike zaoštavanja klasne borbe i pretjerane »budnosti«, što je, zapravo, služilo kao ideološko opravdanje za kršenje principa zakona.

Veliko značenje ima ova povijesna činjenica: unatoč tome što je partijsko-državno rukovodstvo prihvatilo upravo takav ideološko-politički pravac, on se u Poljskoj provodio prilično tolerantno, što se očitovalo u manjem stupnju zasićenosti političkog sistema posljedicama kulta ličnosti

¹

Władysław Gomułka, *Za polityczną misję polskiej demokracji* (1943), u zborniku *raportu Gomułki »Artykuły i Przenowienia«*, sv. I, Warszawa, 1962;
Władysław Gomułka, *W walce o demokrację ludową*, Varšawa, 1947.

nego u drugim socijalističkim zemljama.² Istodobno, staljinističke tendencije nailazile su u poljskom političkom životu 1948-1955. godine na izuzetno velik otpor društva. Korijeni su tog otpora u poljskoj povijesnoj tradiciji i u povijesno formiranoj političkoj kulturi poljskog naroda. U toj kulturi uvijek je bio prisutan, ponekad čak i pretjeran, otpor protiv apsolutne vlasti, te privrženost slobodi i osobnim pravima, zakonu i demokraciji. Također, bile su jake pozicije katolicizma i crkve kao institucije u poljskom nacionalnom životu, što je uvijek činilo vrlo nepopularnom i nedjelotvornom svaku borbu protiv religije i crkve. Također, poljsko seljaštvo pružalo je jak otpor obliku kolektivizacije poljoprivrede, što se očitovalo u potpunom promašaju kolektivizacije, koja je obuhvatila jedva 15% seljačke zemlje.

Taj mnogostrani otpor protiv sistema kulta ličnosti, otpor koji se javljao, također, u redovima partije, bio je razlog što su već pri kraju 1954. godine u Poljskoj počele izrazite političke promjene. U početku su one imale samo karakter kritike unutar partije, usmjerene protiv deformacija u radu službe sigurnosti. Već 1955. godine počela su se pojavljivati glasna suprotstavljanja intelektualnih sredina. Godine 1956. uvelike pod utjecajem XX kongresa KPSS ojačala je kritika unutar partije, i istodobno se dizao veliki val radničkog protesta, koji je dosegao vrhunac u obliku radničkih nemira u Poznanju u lipnju 1956. godine. Ti nemiri su bili ugušeni oružjem, ali su snažno utjecali na događaje koji su tek slijedili. Jer upravo zahvaljujući lipanjskim događajima 1956. u Poznanju su konačno kristalizirani stavovi unutar PURP-a i njegova rukovodstva, a u listopadu 1956. godine, na VIII plenarnoj sjednici CK PURP-a, izvršen je temeljit politički zaokret, sastavljeno je novo rukovodstvo, s Wladislawom Gomulkom kao prvim sekretarom CK, i otvoren put za sistemske reforme.³

Listopadski preokret uvelike je značio i prekid s političkim pravcem koji je realiziran od 1948. godine. Vraćeno je poštovanje zakonu, znatno je proširen opseg građanskih prava i sloboda, poboljšani su odnosi s crkvom, koja je pružila veliku podršku listopadskoj politici. Među ostalim, odbačena je politika forsirane kolektivizacije poljoprivrede. Znatno je proširen opseg slobode govora u sredstvima javnih komunikacija i inicirana je liberalna politika prema kulturi i nauci.

Pa ipak, listopadske promjene imale su svoje vidljive granice. Nisu se promijenila institucionalna rješenja. Zanimljivo je da se Ustav NR Poljske, donesen u srpnju 1952. godine, nije bitno promijenio pod utjeca-

2
Pitanja agrarne politike, posebice odmjerenost u načinu i tempu procesa kolektivizacije, kao obliku poljskog političkog života posebno je obradio Andrzej Korbonski, *Politics of Socialist Agriculture in Poland, 1945-1960*, New York, 1965.

3
Medu mnogim radovima koji obraduju to razdoblje povijesti NR Poljske treba naročito spomenuti: Hansjakob Stehle, *Nachbar Polen, Frankfurt/M*, 1963; Adam Bromke, *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge, Mass., 1967; Richard Hiscocks, *Poland: Bridge for the Abyss?*, New York, 1963.

jem dubokih promjena 1956. godine. Unesene su samo neznatne promjene radi stvaranja nekih, premda također ograničenih, mogućnosti promjena izbornog sistema za Sejm i narodne odbore.⁴

Međutim, najvažnije djelo reforme — privredna reforma, koju je predlagalo Ekonomsko vijeće, na čijem čelu je bio poznati ekonomist Oskar Lange, nije uopće provedena. Fundamentalna pretpostavka te reforme bila je, u određenom smislu, slična jugoslavenskom modelu, što znači da je predviđala samostalnost poduzeća, samoupravljanje i znatno povećanje uloge prirodnih tržišnih mehanizama i regulatora na račun direktivnog, centralističkog planiranja i rukovođenja nacionalnom privredom.

Možemo se upitati zašto pokušaj reforme privrednog sistema započet 1956-1958. godine nije uspio i zašto je odbačen. Po mom mišljenju, uz subjektivne faktore, avcrziju tadašnjega centralnog političkog rukovodstva prema reformi, veliku je ulogu imala nezrelost ekonomskih i društvenih odnosa. Još nisu bile iscrpljene mogućnosti ekstenzivnog ekonomskog razvoja i zbog toga nije postojao dovoljno velik pritisak na intenzifikaciju i racionalizaciju privrede. Također, jake veze s centraliziranim privredama drugih zemalja članica SEV-a bile su pogrešno iskorišten argument protiv dubljih zahvata u reformi poljskog sistema. I, najzad, ni u svijesti radničke klase, tehničke inteligencije ili političkog aktiva još nije bila sazrijela svijest o nužnosti reforme, već se računalo da se samim uklanjanjem deformacija iz razdoblja kulta ličnosti mogu ozdraviti i društveno-privredni i politički odnosi.

Nereformiran društveno-privredni i politički sistem stvarao je uvjete za autokratsko vladanje. Tome je, također, pridonosila zaoštrena borba između opozicionih grupacija, koje su sve aktivnije nastupale od polovice 60-ih godina. Uvođenje represivnih mjera samo je ojačalo val nezadovoljstva, a to je opet stvaralo uvjete za autokratsko reagiranje. Stvorio se, na taj način, začarani uzročno-posljedični krug, koji je povlačio za sobom postepeno ali ipak vidljivo jačanje negativnih pojava odstupanja od principa socijalističke demokracije i alijenacije vlasti. Tome su pridonijele, iako nisu bile uzrok ovdje razmatranog procesa, karakteristične osobne crte Wladislawa Gomułka, vode čije su zasluge za socijalističku Poljsku velike, ali i čovjeka sklonoga nametanju vlastitog stajališta, ograničavanju uloge kolektivnih partijskih organa.⁵ Pridonijela je tome i sklonost velikog dijela rukovodećeg političkog kadra iz tog razdoblja, koji se bez pogovora podređivao stajalištu prvog sekretara. U tom razdoblju izrazito su se očitovale negativne posljedice takvih institucionalnih rješenja u samoj partiji, zahvaljujući kojima prvi sekretar nije samo vodeća osoba kolektivnoga partijskog rukovodstva, već je istodobno i vođa s golemim ovlaštenjima što uvelike premašuju statutarna prava.

4 Jerzy Wiatr, *Elections and Voting Behavior in Poland*, u: Austin Ranney (ed.), *Essays in the Behavioral Study of Politics*, Urbana, 1962.

5 Te su crte bile kritički ocijenjene kao jedan od bitnih razloga deformacije upravljanja na VIII plenumu CK PURP-a 6—7. veljače 1971. godine. (Usporedi stenografski izvještaj u *Nowe Drogi*, specijalni broj, 1971. godine).

Sezdesetih godina tekao je u Poljskoj, usporedo s mnogim korisnim pojavama i procesom povezivanja socijalističke izgradnje s ekonomskim, prosvjetnim i kulturnim razvojem, također negativni proces okoštavanja političkih struktura i struktura upravljanja, koje su sve više postajale nefunkcionalne u odnosu prema privredno-društvenom organizmu, koji se brzo mijenjao. Izraz te tendencije bilo je padanje dinamike ekonomskog razvoja u drugoj polovici 60-ih godina i s tim u vezi vrlo polagani porast životnog standarda stanovništva, te sve veće društveno nezadovoljstvo. Signal tog nezadovoljstva bili su studentski nemiri u ožujku 1968. godine, koje su iskoristile grupe neprijateljski raspoložene prema partiji i socijalističkom sistemu, ali koje su izrasle na tlu nezadovoljstva rezultatima ostvarenina šezdesetih godina. Odgovor na studentske nemire bilo je, s jedne strane, jačanje propagandne službene politike, a s druge strane pokretanje represivnih akcija usmjerenih ne samo protiv autentičnih političkih protivnika, već i protiv ljudi angažiranih na strani socijalizma, koji su kritički ocjenjivali situaciju. To je pridonijelo još većem produbljivanju krize.

Kulminacija krize nastupila je zbog loše planiranog i nedemokratski izvršenog povećanja cijena hrani u prosincu 1970. godine. Štrajkovi brodograditelja Gdanska, Szczecina, Gdynie i drugih gradova na Baltiku, izazvani tom odlukom, pretvorili su se u burne ulične sukobe. Intervenirala je armija, bilo je mrtvih i ranjenih. Zbog pojačane krize došlo je do promjene u vodstvu partije. Smijenjen je Wladislaw Gomulka i grupa njegovih najbližih suradnika. Novo rukovodstvo, s bivšim prvim sekretarom Vojvodskog komiteta PURP-a Sleske Edwardom Gierekom na čelu, započelo je pregovore sa štrajkašima, udovoljilo je nizu njihovih najvažnijih traženja i postiglo smirivanje krize političkim metodama.⁶

Međutim, iako je riješena prosinačka kriza sedamdesetih godina, nisu uslijedile stvarne promjene sistema. Novo rukovodstvo nije htjelo ni reformu ni represije. Izabralo je, dakle, put koji je na kratku stazu trebao ojačati podršku društva vlasti. Bio je to put brzog podizanja zarada stanovništva i, istodobno, intenzivnog industrijskog razvoja. Sredstva za taj ambiciozni program trebala su se, prije svega, osigurati u obliku golemih inozemnih kredita, posebno iz kapitalističkih zemalja. Efekt te privredne politike bilo je u prvim godinama nesumnjivo dinamiziranje privrede i podizanje životnog standarda stanovništva a usporedo s tim i poboljšanje političke atmosfere u zemlji. Poljska je u prvoj polovici sedamdesetih godina ostavljala dojam zemlje koja se dobro razvija, liberalizira se u svojoj unutrašnjoj politici i stabilizira. Međutim, to su bili samo prividni znaci. Prihvaćena varijanta društveno-privredne politike nije uzela u obzir ni ograničenja u poljskim privrednim uvjetima ni mogućnosti pogoršanja međunarodne privredne konjunkturu, što se dogodilo nakon 1973. godine zbog produbljene svjetske recesije. Štoviše, političko rukovodstvo zemlje učinilo je dvije osnovne privredne greške. Prvo, ubrzavajući razvoj teške

6
Osobito vrijednu analizu tog pitanja obuhvaća poglavlje »The decline of Gomulka«, autora Zbigniewa A. Pelczynskog, u zbor-

niku: R. F. Leslie-Antony Polonsky-Jan M. Czechanowski-Z. A. Pelczynski, *The History of Poland since 1863*, Cambridge, 1980.

industrije, zapostavljalo je ostale privredne grane, uključujući poljoprivredu, energetiku i transport, što je moralo voditi daljnjim disproporcijama koje su paralizirale privredni razvoj. Drugo, zbog sve gore konjunktura i sve veće zaduženosti odbačeni su prijedlozi iz sredine sedamdesetih godina o usporavanju tempa investicija, i nastavljena je politika ubrzanog razvoja. Posljedica tih privrednih grešaka bilo je produbljivanje privrednih teškoća. Može se postaviti pitanje zašto su i kako su učinjene tako velike greške. Odgovor na to dobiva se analizom sistema vlasti. Nedostatak mehanizama koji bi ograničavali vlast centralnog rukovodstva, koncentracija cijele privredne dispozicije, političke i propagandne, zajedno s negativnim karakteristikama osoba koje su obavljale najveće partijske i državne funkcije, osobito Edwarda Giereka i bivšeg premijera Piotra Jaroszewicza, uzrokovali su nastavljanje nerealnih i pogrešnih privrednih poteza, unatoč sve većoj kritici društva i partije.

Sredinom sedamdesetih godina znaci sve veće krize bili su već evidentni. U lipnju 1976. godine, ponovno zbog neuspjelog podizanja cijena hrani, izbili su štrajkovi i nemiri u nekim gradovima (osobito u Radomiu i tvornici Ursus). Policija je reagirala oštro, često kršeći zakonitost. U obranu zatvorenih i premlaćenih radnika stupio je organizirani opozicioni pokret pod nazivom KOR (Komitet obrane radnika), na čijem su se čelu našli ljudi koji odavno nastupaju protiv političkog sistema NR Poljske. Slijedeće godine donijele su sve veće protivljenje politici vlasti, sve veću izolaciju rukovodstva, također unutar same partije. Ne vršeći reviziju privredne politike, skrivajući pred društvom dubinu privredne krize, ignorirajući glasove unutrašnje partijske kritike, Edward Gierek s grupom najbližih suradnika nastavljao je politiku tako kao da se ništa ne događa. Krajem 1979. i početkom 1980. godine, za vrijeme diskusija uoči VIII kongresa PURP-a, čuo se vrlo snažan glas unutrašnje partijske kritike, usmjeren protiv nerealne privredne politike, protiv sve većih društveno-ekonomskih razlika u zemlji, protiv nedemokratskih metoda upravljanja u partiji i u državi. Rukovodeća grupa uspjela je, ipak, privremeno neutralizirati tu kritiku. Odstavka premijera P. Jaroszewicza, koju je zahtijevao kongres, bila je također potez iza kojega se krilo nastavljanje dotadašnje politike. Neki partijski rukovodioci, poznati po kritičkom stavu prema politici Giereka, uklonjeni su iz partijskog rukovodstva, među ostalima član političkog biroa i sekretar CK Stefan Olšovski i Tadeuš Grabski. Može se, dakle, reći da duboka kriza 1980. godine nije došla neočekivano. Rasla je ona godinama. Njezini korijeni se u neprevladavanju posljedica tih deformacija sistema koje su se pojavile nakon sektaškog zaokreta 1948. godine i nisu kasnije odstranjene. Osobito je dubok izvor krize birokratizacija privrednog i političkog sistema, koja koči kritiku i onemogućuje potrebne političke promjene. Zbog birokratiziranog sistema rastu mogućnosti stvaranja grupa otuđenih od društva i čak od partije, koje se rukovode vlastitim koncepcijama, ili čak vlastitim individualnim ili grupnim interesima. Takva grupa našla se na kormilu vlasti sedamdesetih godina, odstranivši u sjenu partijske izborne organe (Centralni komitet, Politički biro) i državne (Sejm, Vijeće ministara). Zbog te deformacije mehanizama upravljanja rasle su društvene suprotnosti, kojima su se zatim koristile snage još uvijek neprijateljski postavljene prema

socijalističkom političkom sistemu NR Poljske. Ipak, mislim da je stvarni uzrok krize u deformacijama upravljanja a ne u djelatnosti opozicionih snaga. Ove posljednje mogu djelovati na društvo, na radničku klasu samo tada kada političke greške koje čini vlast vode društvenom nezadovoljstvu, alijenaciji radnih ljudi u odnosu prema vlastitoj državi. Tu je bit političke krize osamdesetih godina. Bila je to ne samo kriza privrede, već prije svega kriza države.

Slijedeće faze krize 1980. godine

Politička kriza 1980. godine prošla je tri faze. U prvoj fazi — od početka srpnja do kraja kolovoza i početka rujna kriza se očitovala, prije svega, u sve češćim štrajkovima, koji su se širili najprije pod ekonomskim parolama, a kasnije sve više pod političkim. Štrajkovi su postali posebno snažni kada su se priključili brodograditelji i drugi industrijski pogoni Gdanska i Szczecina, stvarajući Međutvornički štrajkaški komitet i zahtijevajući da vlasti pregovaraju s njima, a ne s pojedinim tvornicama posebno. U tim pregovorima na prvom mjestu bio je zahtjev da se stvore nezavisni i samoupravni sindikati »Solidarnost«, što je bio značajni dokaz nepovjerenja radničke klase u stare sindikate.⁷ Gubitak povjerenja u prijašnji sindikat može se jednostavno objasniti: pogrešno shvaćena rukovodeća uloga partije vodila je podređivanju sindikalnih vlasti, posebno Centralnog vijeća Saveza sindikata, na čijem je čelu 1980. bio jedan od članova Političkog biroa PURP-a, koji je donedavno vršio funkciju potpredsjednika u partijskim i državnim vlastima, a to je vodilo nesposobnosti sindikata da stvarno brane interese radnika.

Realizacija štrajkaških zahtjeva nailazila je na snažan otpor političkog rukovodstva. U rukovodstvu je od početka prevladavalo mišljenje da krizu treba rješavati mirnim putem, pregovorima, ali istodobno je velik broj članova rukovodstva računao na to da će, odugovlačeći pregovore, uspjeti dovesti do završetka štrajka bez priznavanja glavnih radničkih zahtjeva, to jest posebno bez davanja suglasnosti za organizaciju novih sindikata. Postepeno je postalo jasno da ta taktika vodi samo produbljenju krize. Dvadeset četvrtoga kolovoza održan je IV plenum CK PURP-a, prva od četiri sjednice Centralnog komiteta posvećena pitanju krize. Na tom sastanku isključeni su iz Političkog biroa rukovodioci posebno odgovorni za krizu: predsjednik Vijeća ministara Edward Babiuch, potpredsjednik i predsjednik Komisije planiranja Tadeusz Wszaszyk, sekretar CK odgovoran za propagandu Jery Lukaszewich, predsjednik Centralnog vijeća Saveza sindikata Jan Szydłak, sekretar CK odgovoran za organizaciju Zdisław

7

Od 21 postulata Međutvorničkog štrajkaškog komiteta u Gdansku, prvih šest obuhvaćalo je politička pitanja, a ostali su se

odnosili na socijalna i ekonomska pitanja. Tekst vidjeti u: *Međunarodna politika*, br. 731/1980.

Zandarovski, potpredsjednik Tadeusz Pyka. Na mjesto smijenjenih u sastav rukovodstva pozvani su drugi rukovodioci iz prošlosti, kao Stefan Olszowski, koji je bio isključen zbog kritike Gierekove politike. Sam Gierek ostao je još na položaju prvog sekretara, ali politička pozicija toga vođe znatno je oslabila. Pregovori sa štrajkaškim komitetima našli su se u rukama odlučnih pobornika kompromisa — potpredsjednika Mieczysława Jeglińskiego u Gdansku i Kazimierza Barcikowskog u Szczecinu. 30. i 31. kolovoza zaključeni su sporazumi o završetku štrajka. Njihove odredbe prihvatio je, unatoč protivljenju dijela konzervativno orijentiranog rukovodstva, V plenum Centralnog komiteta 30. kolovoza.

Štrajkalo se, međutim, u drugim dijelovima zemlje, a početkom rujna postignut je sporazum sa šleskim rudarima. Početak rujna, sa završenim glavnim valom ljetnih štrajkova, znači prijelaz u drugu fazu krize. Njezin sadržaj je borba za određivanje smisla i karaktera politike socijalističke obnove.

U krilu partije glavni sadržaj te borbe je prije svega kritika pogrešne političke linije ekipe Edwarda Giereka. On je razriješen dužnosti prvog sekretara na VI sjednici CK 5. rujna, a na njegovo mjesto izabran je Stanisław Kania, dotadašnji sekretar CK i odlučan zagovornik rješavanja krize metodama kompromisa. U početku je kao službeni uzrok Gierekove ostavke navedeno njegovo zdravlje, ali je on kasnije opterećen političkom odgovornošću za krizu i njezine osnove, te je kažnjen isključenjem iz CK, prisiljen da se odrekne poslaničkog mandata i članstva u Državnom vijeću. U toku VI sjednice CK, koja je održana 5. rujna i ponovo 4. i 5. listopada, izvršena je široka kritička ocjena dotadašnje politike.⁸ Jedan od aspekata te kritike bilo je isključenje iz CK rukovodilaca koji su isključeni iz Političkog biroa i Sekretarijata CK 24. kolovoza, kao i daljnje promjene u sastavu rukovodstva partije. S obzirom na obavljene podatke o zloupotrebama kriminalnog karaktera, započeta je istraga tužilaštva u vezi s nekim bivšim članovima CK, među kojima i predsjednika Komiteta za pitanja radija i televizije Macieja Szczepanskog, koji je isključen iz partije, a prethodno i iz CK. Personalne promjene uslijedile su i na VII plenumu CK početkom prosinca, kad je među ostalima, Edward Gierek isključen iz CK, a Centralnoj komisiji partije dan je na razmatranje slučaj Piotra Jaroszewicha. Obračun s greškama i propustima, svakako, ne iscrpljuje pitanje političkih zaključaka koji proistječu iz krize, već predstavlja snažnu kariku u vraćanju povjerenja građana prema vlasti. To je proces koji još nije završen.

Usporedo s kritikom prošlosti, CK i Vijeće ministara poduzeli su niz mjera radi dubljih promjena političkog i privrednog sistema. Pod rukovodstvom premijera Jozefa Pinkowskog osnovana je komisija za pitanja privredne reforme, koja je okupila nekoliko stotina privrednika i znanstvenih radnika. Krajem prosinca 1980. godine ta je komisija pripremila plan

privredne reforme koji je početkom 1981. godine stavljen na javnu diskusiju, a nakon toga bit će predložen Sejmu. Uvedene su promjene u funkcioniranju privrede radi povećanja njezine racionalnosti i djelotvornosti upravljanja. Izvršene su promjene u funkcioniranju administracije na terenu. Na položaju predsjednika vojvodskih narodnih odbora zahvalili su se prvi sekretari vojvodskih komiteta PURP-a, koji su uglavnom vršili tu funkciju, a zamijenili su ih novi predsjednici izvan partijskog rukovodstva vojvodstava. Započela je priprema novog zakona o sindikatima, novog zakona o cenzuri i novog zakona o sveučilištima. Te mjere, a također izrazite promjene stila propagande i načina pregovaranja, elementi su socijalističke obnove javnog života. Te promjene postale su očite u drugoj fazi krize i nastavljene su u tjednima koji su uslijedili.

Druga faza krize, promatrana sa stajališta štrajkaškog pokreta, bila je faza borbe za organizaciju novog sindikalnog pokreta, posebno borba za organiziranje i legaliziranje Nezavisnog samoupravnog saveza sindikata, koji je postao najmasovniji općezemaljski novi sindikalni pokret. To je faza širenja pokreta izvan industrijskih poduzeća, osobito na fakultete i znanstveno-istraživačke institucije, kao i u seosku sredinu. U toj fazi bilo je manje dugotrajnih štrajkova, a više »štrajkova opomene«, kratkih štrajkova, tzv. pripremnih, odnosno pripreme radnika za štrajk, i u tim uvjetima formuliranja zahtjeva.

U toj fazi i dalje se traži da se povećaju plaće, skрати radni tjedan i slični socijalno-ekonomski zahtjevi, kao i politički zahtjevi. Među njima najvažnije mjesto ima pitanje legalizacije »Solidarnosti« kao općezemaljskog sindikata i na osnovi te verzije statuta, koji je sindikat podnio Vojvodskom sudu na registraciju, a koja nije sadržavala političke klauzule sporazuma iz kolovoza (to jest o rukovodećoj ulozi partije u državi i o nenarušivosti poljskih međunarodnih saveza). Zbog toga je početkom listopada i studenoga došlo do zaoštavanja situacije i prijetnje općim štrajkom. Svojom odlukom Najviši sud, nakon negativne odluke Vojvodskog suda, dao je »Solidarnosti« legalni status, a »Solidarnost« je prihvatila politička načela sporazuma iz kolovoza u aneksu statuta. Trenutak legalizacije »Solidarnosti« 10. studenoga 1980. godine može se uvjetno uzeti kao kraj druge faze poljske krize.

Ali to nije bio kraj krize. U trećoj fazi, koja traje do kraja 1980. godine, predmet je glavnih kontroverzija način realizacije sporazuma iz kolovoza. S druge strane, to je faza u kojoj vlada i partija nisu uspjele stabilizirati ekonomsku situaciju i zadobiti nužno povjerenje društva. U toj fazi snažno su izražene tendencije nekih, ne najbrojnijih, ali vrlo aktivnih političkih grupa da potpuno odbace osnove sistema socijalističke Poljske. Pojavile su se također snažne tendencije stvaranja opozicionih grupa u samim redovima partije. I dalje se vodila borba za oblik sindikata, pri čemu su stari stručni sindikati prolazili velike promjene, čime su i oni uvelike postali neovisne organizacije. Znatno je porasla politička aktivnost omladine, posebice studentske, u čijim su redovima počele nicati nove organizacije političkog usmjerenja znatno različitog od dotadašnjih.

Svi ti procesi uzeti zajedno mogli su stvoriti dojam da se kriza vlasti, umjesto da se smanjuje, još više produbljuje. Kriza socijalističke vlasti u Poljskoj morala bi, istodobno, biti kriza ukupne političke konstelacije snaga u Evropi. Što je utjecalo na to da su se poljska pitanja našla u središtu pažnje svjetskoga javnog mišljenja i vlada? Izraz uznemirenosti država članica Varšavskog ugovora zbog situacije u Poljskoj bilo je, među ostalim, i razmatranje tog pitanja na konferenciji šefova tih vlada u Moskvi početkom prosinca. Stajalište o poljskoj krizi i njezinim međunarodnim posljedicama zauzele su sve glavne države svijeta.

Iako bi se poljska kriza po svojim posljedicama, mogla odraziti na situaciju u cijeloj Evropi, pa čak i u svijetu, ipak je njezino rješavanje isključivo u rukama Poljaka. Takav stav zauzele su sve reprezentativne političke snage u Poljskoj — Poljska ujedinjena radnička partija, Demokratska stranka i Narodna stranka, Katolička crkva, sindikati i »Solidarnost«. S apelom za jedinstvo zemlje, za djelovanje na osnovi odgovornosti i razuma, obratio se poljskom narodu CK PURP-a na svojoj VII plenarnoj sjednici, kao i poljski kardinal Stefan Wyszyński. Crkva se prvi put javno distancirala od djelatnosti nekih krajnje opozicionih grupa, pozivajući na mir i jedinstvo naroda. U atmosferi mira i ozbiljnosti, a ujedno i u atmosferi odlučne volje da se nastavi proces socijalističke obnove, protekle su svečanosti u vezi s otkrivanjem, na desetu obljetnicu događaja u Gdansku, spomenika i slične svečanosti u drugim baltičkim gradovima. To je bila manifestacija jedinstva naroda na temelju socijalističke obnove i državnih interesa NR Poljske. Zajedničko sudjelovanje na tim svečanostima najviših državnih i crkvenih vlasti te rukovodilaca »Solidarnosti« davalo im je simbolički karakter.

U programskoj sferi VII plenum CK PURP-a, 1. i 2. prosinca, otvorio je novu etapu određivanja pravca političkog procesa obnove. Za razliku od VI plenuma, na kojem je dominirala problematika ocjena prošlosti, VII plenum pokrenuo je pitanje programa i budućnosti. On je donio odluku o sazivanju IX izvanrednog kongresa partije, dakle gotovo godinu dana nakon VIII kongresa, i izabrao Kongresnu komisiju u čijem je sastavu više od 200 osoba, od kojih mnoge dotada nisu bile u partijskom rukovodstvu. Na svom prvom sastanku 20. prosinca Kongresna komisija prihvatila je plan pripremnih radova općezemaljske diskusije o programu i novom statutu partije. Diskusija teče usporedo s diskusijom o privrednoj reformi. Na taj način početak 1981. godine je vrijeme programske diskusije, koja treba da vodi temeljnim promjenama u strukturi privrednog i političkog sistema, u unutrašnjim načelima organizacije partije i njezine orijentacije. Te promjene su promjene na osnovi socijalizma u duhu ideologije marksizma-lenjinizma, ali uz puno uzimanje u obzir specifičnih poljskih uvjeta, potreba novog ekonomskog razvoja i novih iskustava u izgradnji socijalizma u NR Poljskoj. Postoji nada da će pretkongresna diskusija, zatim kongres partije i reforme koje će prihvatiti Sejm, voditi završetku krize i upravljanju Poljskom na harmoničniji, socijalističkiji i demokratskiji način.

Teoretski zaključci

Iako poljska kriza još nije završena, moguće je odrediti glavne teoretske zaključke koji proistječu iz nje.

Prvo. Poljska kriza je pokazala da je u razvoju socijalističkog društva nužno prilagođavanje političko-pravne nadgradnje obilježjima ekonomsko-društvene strukture, koje se mijenjaju. Nedostatak takve adaptacije i okostavanje političkih struktura uzrokuju konflikte i njihovo zaoštavanje. Evolutivni put reformi na temeljima socijalizma, a ne konzervativno pridržavanje institucionalnih formi iz prošlosti predstavlja, dakle, najčvršći put stabilizacije sistema.

Drugo. Kriza je pokazala da u socijalizmu postoje društveni konflikti i da oni imaju svoj temelj u unutrašnjem procesu promjene, te se moraju rješavati na način koji sam svojedobno nazvao »strategijom optimalnog kompromisa«⁹. Još se nikada do sada tako velika i duboka kriza u socijalističkoj zemlji nije rješavala tako kompromisno, u duhu sporazuma, bez upotrebe sile.

Treće. Ta je kriza potvrdila potrebu uzimanja u obzir u političkom i društvenom životu NR Poljske široke reprezentacije i artikulacije interesa u krilu radničke klase i uopće radnih masa. U Poljskoj smo odavno pisali o potrebi takve široke i autentične reprezentacije interesa.¹⁰ Do sada je ona bila preuska, iako je i u prošlosti stvarala stanovite uvjete izražavanja stajališta i dolaženja do stanovitih rješenja. Okviri dosadašnjeg političko-društvenog pluralizma ipak su se pokazali preuski i morali su biti prošireni. Bilo bi bolje kada bi proširivanje tih okvira nastupalo bez konflikata i kriza, kao rezultat stalnog napredovanja socijalističke demokracije.

Četvrto. Poljska kriza pokazala je veliku ulogu religije i Crkve u životu zemlje. Za vrijeme štrajkova uočavala se religijska simbolika. Jasno je da novi sindikalni pokret, iako nije službeno neki pokret izraženog pogleda na svijet, vrlo rado traži sadržaje i simbole religije. Autoritet crkve, njezina sposobnost djelovanja na poljski narod pokazala se cijelom svojom snagom. Karizmatikom osobom postao je, još od svog posjeta Poljskoj u lipnju 1980. godine, Ivan Pavao II. Sve to može voditi zaključku da se, bar u poljskim uvjetima, ne potvrđuje hipoteza prema kojoj uspoređo s industrijskim napretkom i drugim socijalističkim promjenama slabi odnos prema religiji. Radnici iz modernih industrijskih pogona koji štrajkaju pod znakom križa, to je empirijski dokaz da se ta hipoteza ne potvrđuje u Poljskoj. Može se postaviti pitanje zbog čega. Mislim da odgovor treba da ide u dva pravca. S jedne strane, posrijedi je neobično velika uloga kato-

9
Jerzy J. Wiatr, *Przyczynki do zagadnienia rozwoju społecznego w formacji socjalistycznej*, Warszawa, 1979, str. 226—229.

10
Jerzy J. Wiatr, *Political Parties, Interest Representation and Economic Development in Poland*, *American Political Science Review*, vol. LXIV, no. 4, 1970.
Stanislaw Ehrlich, *Oblicza pluralizmu*, Warszawa, 1980.

licizma i Crkve u nacionalnom životu Poljske, zato što je Crkva bila jedina poljska institucija općenarodnog karaktera u vrijeme kad Poljska nije bila nezavisna, ali i zbog funkcije Poljske kao najdalje na istok isturene katoličke države u Evropi. »Polonia semper fidelis«, to geslo Katoličke crkve ima u Poljskoj višestoljetnu povijest. Promjene u poslijeratnim godinama nisu mogle prekrižiti tu povijest. S druge strane, može se primijetiti da se u poljskoj krizi potvrdila pravilnost koju je primijetio još Marx. Naime, jačanje religijskog nazora Marx je povezivao s procesom alijenacije. Alijenacija poljskog radnika, njegov osjećaj nemoći u odnosu prema birokratskom stroju države, koji ne podliježe nikakvoj kontroli, to je, po mom mišljenju, važan uvjet jačanja religijskih faktora. U tom smislu može se, paradoksalno, reći da radnici koji kleče pred oltarom za vrijeme štrajka potvrđuju teorijski dio marksističke interpretacije religije, iako ne potvrđuju marksističke prognoze u pogledu budućnosti religije u uvjetima socijalizma. Za daljnji politički razvoj NR Poljske ta će problematika biti vrlo značajna. Odnosi između socijalističke države i Katoličke crkve u Poljskoj odvijali su se od 1956. godine zadovoljavajuće ili dobro, iako je i u njima bilo faza napetosti. Kriza 1980. godine izrazito pokazuje potrebu produblivanja partnerskih odnosa između države i Crkve u duhu zajedničkih djelovanja u korist Poljske, što se tako snažno manifestiralo prošle godine. Riječ je o većem djelovanju katolika u državnom i političkom životu te u upravljanju privredom, o većem sudjelovanju Crkve i katoličkih grupacija u djelovanju na javno mišljenje, prije svega na taj način da suradnja između državnih i crkvenih vlasti u svim pitanjima važnim za Poljsku bude svakodnevno pravilo, a ne izvanredna forma reakcije na duboku krizu.

Peto. Kriza je izrazito pokazala da u uvjetima socijalističke države o stanju cijeloga poljskog sistema odlučuje stanje partije radničke klase. Njezin unutrašnji ideološki život, demokratizacija u njezinu djelovanju, kolektivnosti upravljanja na svim razinama, sloboda diskusije, ali i idejno jedinstvo i disciplina u odnosu prema zajedničkim ustaljenim načelima, sve su to uvjeti bez čije se realizacije rukovodeća uloga partije u državi može, ili čak mora, pretvoriti u vlast profesionalnog aparata partije. Već je danas evidentno da su te promjene, koje se vrše u unutrašnjem životu Poljske ujedinjene radničke partije i koje će naći svoj izraz u odlukama IX kongresa, neobično važan aspekt procesa socijalističke obnove.

Sesto. Iskustvo poljske krize 1980. godine i cijelog razvoja socijalističke Poljske izrazito potvrđuje ispravnost lenjinskog načela uzimanja u obzir nacionalnih specifičnosti u određivanju strategije socijalističke izgradnje. Neosporno je da Poljska treba da iskoristi iskustva svih drugih socijalističkih država, uči na tim iskustvima, unosi to što se u drugim zemljama pokazalo kao dobro. Ali, istodobno, uvijek je potrebno uzimati u obzir nacionalni specifični kontekst, tj. analizirati koliko određeno rješenje odgovara specifičnim poljskim uvjetima. Mehaničko prenošenje tuđih iskustava i rješenja mora voditi nastajanju institucionalnih formi neprilagođenih uvjetima zemlje, njezinim tradicijama i kulturi, a to često postaje uzrok napetosti i kriza. Međunarodna solidarnost socijalističkih zemalja, političko jedinstvo članica Varšavskog ugovora predstavlja trajna, nenaršiva načela poljske politike. Ta načela, međutim, ne znače identičnost

političkog ili privrednog rješenja koje se primjenjuje u pojedinim zemljama. Suprotno, kako uči iskustvo, što je više put izgradnje socijalizma prilagođen specifičnim crtama nacionalnog razvoja, to se bolje odvija socijalistička integracija naroda i to mogu biti snažnije njegove veze s cijelom socijalističkom zajednicom.

Sedmo. Za političke znanosti i druge društvene znanosti iz krize 1980. godine proistječe jasan zaključak. One moraju biti stvarni izvor znanja o društveno-političkom životu zemlje, moraju biti temelj formuliranja realističkih ocjena i smjelih reformatorskih propozicija. U tom duhu poljska politološka sredina davno je formulirala svoje zadatke.¹¹ U uvjetima koje je stvorila kriza 1980. godinc, i njezino rješavanje, angažiranje političkih znanosti u stvaranju znanstvenih osnova socijalističkih reformi bit će i treba da bude sve izrazitija odlika poljske politologije.

(Warszawa, kraj siječnja 1981.)

Prevela: Miroslava Vukadinović

Jerzy J. Wiatr je profesor političke sociologije na Sveučilištu u Warszawi. Od 1976. do 1979. godine bio je predsjednik Poljskog društva za političke znanosti, a od 1979. godine je potpredsjednik International Political Science Association. U listopadu 1980. godine izabran je u Kongresnu komisiju za pripremu kongresa PURP i u sekretarijat te komisije.

Profesor *Jerzy Wiatr* autor je brojnih knjiga, studija i članaka s područja sociologije, sociologije politike i politologije, od kojih su mnogi radovi objavljeni u inozemstvu, a neki su prevedeni i u nas.

11

U tom smislu raspravljalo se i na V kongresu Poljskog društva za političke znanosti u Poznanju u listopadu 1979. Usporedi, na primjer, moj uvodni referat pod naslovom *Političke znanosti i praksa socijalističke izgradnje u NR Poljskoj*, »Panstwo i Prawo«, br. 2, 1980.